

«ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИДАННЯ:

ТАЦІЙ В. Я., президент НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (голова редколегії)

ШЕМШУЧЕНКО Ю. С., академік-секретар відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (заступник голови редколегії)

ПЕТРИШИН О. В., перший віце-президент НАПрН України, академік НАПрН України (відповідальний секретар редколегії)

БАРАБАШ Ю. Г., член-кореспондент НАПрН України

БИТЯК Ю. П., академік-секретар відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України

БОРИСОВА В. І., член-кореспондент НАПрН України

БОРИСОВ В. І., академік-секретар відділення кримінально-правових наук НАПрН України, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, академік НАПрН України

БУРОМЕНСЬКИЙ М. В., член-кореспондент НАПрН України

ГЕТЬМАН А. П., заступник академіка-секретаря відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАПрН України

ГЛІБКО С. В., в. о. директора Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

ГОНЧАРЕНКО В. Д., академік-секретар відділення теорії та історії держави і права НАПрН України, академік НАПрН України

ГУСАРОВ С. М., член-кореспондент НАПрН України

ДОВГЕРТ А. С., член-кореспондент НАПрН України

ЖУРАВЕЛЬ В. А., член-кореспондент НАПрН України

КІВАЛОВ С. В., керівник Південного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України

КОМАРОВ В. В., академік НАПрН України

КРУПЧАН О. Д., директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, академік НАПрН України

КУЗНЄЦОВА Н. С., академік-секретар відділення цивільно-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України

КУЧЕРЯВЕНКО М. П., заступник академіка-секретаря відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України

МАКСИМОВ С. І., член-кореспондент НАПрН України

МАМУТОВ В. К., керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України

НАСТЮК В. Я., член-кореспондент НАПрН України

НОР В. Т., керівник Західного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України

ОРЛОК О. П., директор Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ПИЛИПЧУК В. Г., директор Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ПРИЛИПКО С. М., академік НАПрН України

СЕРЬОГІНА С. Г., директор Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

ТИХИЙ В. П., віце-президент – керівник Київського регіонального центру НАПрН України, академік НАПрН України

УСТИМЕНКО В. А., заступник керівника Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ШАКУН В. І., голова координаційного бюро з проблем кримінології відділення кримінально-правових наук НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України

ШЕПІТЬКО В. Ю., заступник академіка-секретаря відділення кримінально-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України

ШУЛЬГА М. В., член-кореспондент НАПрН України

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У двадцяти томах

Том 2

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Харків
«Право»
2017

УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2
В27

Редакційна колегія 2-го тому:

**С. І. Максимов (голова редколегії),
М. В. Костицький, Ю. М. Оборотов, О. В. Петришин,
С. П. Рабінович, О. Д. Тихомиров, І. Б. Усенко**

В27 Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. — Х. : Право, 2017.

ISBN 978-966-937-048-8

Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. — 1128 с. : іл.

ISBN 978-966-937-145-4

Видання є першим в Україні систематизованим зведенням знань про основні поняття і проблеми філософії права як світоглядно-методологічної основи правознавства, а також історію головних філософсько-правових ідей із давнини до наших часів, містить відомості про видатних вітчизняних та зарубіжних філософів права.

Розраховане на науковців, викладачів, студентів вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться проблемами та історією філософії права.

**УДК 340(477)(031)
ББК 67(4УКР)я2**

- © Національна академія правових наук України, 2017
- © Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2017
- © Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2017
- © Видавництво «Право», 2017

ISBN 978-966-937-145-4 (т. 2)
ISBN 978-966-937-048-8

ПЕРЕДМОВА

Другий том «Великої української юридичної енциклопедії» містить результати досліджень, що відображають стан філософії права в Україні після відродження цієї галузі знань в умовах незалежної держави. Такому відродженню сприяли звільнення від ідеологічного тиску та відновлення комунікативної взаємодії між українськими вченими і світовою науковою спільнотою, одним із важливих наслідків якого став сучасний світоглядно-методологічний плюралізм у філософсько-правових розвідках. Це дало змогу більш критично та об'єктивно висвітлити напрацювання представників філософії права – як наших попередників, так і сучасників, зусиллями яких нині поступово відновлюється перервана вітчизняна традиція правового філософствування.

Указані обставини також уможливили спробу переглянути досягнення світової філософської думки незаангажованим «оком» дослідника й на підставі цього запропонувати представникам галузевих юридичних наук суттєво оновлений методологічний інструментарій, використання якого, сподіваємось, відкриє нові евристичні можливості.

Значну увагу приділено історії розвитку філософії права та її видатним постатям. Наведено основні філософсько-правові категорії й терміни, інформацію про найважливіші напрями, школи, вчення, методологічні підходи. З філософсько-правової перспективи здійснено спробу стислого аналітичного викладення поглядів на взаємодію права з іншими формами суспільної свідомості: мораллю, політикою, релігією тощо.

Оскільки впродовж багатомісячної історії українські землі входили до складу різних держав і представники українського народу зробили вагомий внесок у їхню культуру, коло персоналій, яких прийнято зараховувати до історії вітчизняної філософії права, є досить усталеним і не потребує окремого обґрунтування. У низці статей висвітлюється зарубіжна філософсько-правова думка, яка впливала і продовжує впливати на філософію права та українське правознавство в цілому.

При редагуванні цього тому Енциклопедії постало, зокрема, питання про вибір варіанта написання іншомовних назв міст, імен та прізвищ окремих філософів (Ляйпциг/Лейпциг, Аристотель/Арістотель, Харт/Гарт, Ляйбніц/Лейбніц та ін.). З урахуванням того, що на сьогодні відсутні сталі норми їх вжитку, було вирішено прийняти ті варіанти, які є найбільш поширеними в сучасних текстах, включаючи статті та інші публікації, присвячені конкретним персоналіям, а при зазначенні відповідного імені (прізвища) – наводити також інші варіанти його написання. У цілому ж редколегія прагнула максимально зберегти авторську редакцію статей, що певним чином збагатило не тільки індивідуальну стильову палітру видання, а й, сподіваємось, також розширило змістовий горизонт розглянутої проблематики.

До авторського колективу тому увійшли і філософи права за фахом, і філософи – історики філософії, соціальні філософи, логіки, і соціологи та політологи, і юристи – теоретики та історики права, представники галузевих юридичних наук, поєднані інтересом до фундаментальних проблем правознавства.

Редколегія

A

АБДУКЦІЯ (від лат. *ab* – від і *duce-re* – вести) – міркування, в якому на підставі сукупності емпірично встановлених тверджень про окр. предмети та законопод. твердження, що належать певній теорії, висувається кваліфікуюча гіпотеза, що якнайкраще пояснює наявні факти, метод побудови та прийняття гіпотез. Висновок такого міркування має правдопод. характер. Уперше явно виокремлена Ч. Пірсом, який розглядав А. поряд із індукцією та дедукцією. Абдукт. висновок він відносить до «розширюючих» (ампліативних) аргументів, на відміну від дедукт. експлікативних, тобто таких, які дозволяють отримувати нове знання, якісно доповнюючи дедукт.-індукт. пізнання, враховуючи творчий елемент. У цілому А. розуміється Ч. Пірсом як процес формування пояснювальної гіпотези. Ідеться про гіпотези, що спрямовані на виявлення причин спостережуваного явища. Ч. Пірс наголошував на тому, що гіпотезу не можна приймати, навіть тимчасово, якщо існує можливість, що вона не пояснює всі дані факти або деякі з них. Заг. логіч. форма абдукт. міркування, за Ч. Пірсом, має такий вигляд:

Спостерігається певний факт *C*.

Якби гіпотеза *A* була істинною, факт *C* отримав би достатнє пояснення.

Отже, є підстави припустити, що гіпотеза *A* істинна.

Ч. Пірс формулює такі методол. вимоги до пояснювальних гіпотез: 1) гіпотези повинні пояснити не лише емпірично спостережувані факти, а й факти, безпосередньо неспостережені, і такі, що верифікуються побічним шляхом; 2) гіпотези мають бути сформульовані як інтеррогативні твердження, тобто вміщувати певне питання, на яке слід дати відповідь у процесі дослідження; 3) необхідна вимога до будь-якої пояснювальної гіпотези – це її перевірюваність, причому остання не обмежується тільки підтвердженням спостережуваними даними.

Загалом А. визначається як деякою мірою «міркування у зворотному напрямі», яке починається від певних спостережуваних фактів і рухається назад у причини або пояснення цих фактів. А. може розглядатися як самот. стадія наук. дослідження. Йдеться про тип міркувань, що використовують у побудові гіпотез на стадії відкриття наук. доказів. На стадії відкриття наук. дослідження з певного набору фактів може бути запропонована гіпотеза. Вона не може бути поки що підтвердженою, але доречною здогадкою може стати тимчасове припущення того, що вона є найкращим поясненням цих фактів.

У процесі побудови слідчих версій завданням А. виступає допомога у знаходженні таких версій, які розкривають внутр. механізм досліджуваних процесів і тим самим пояснюють їх. Абдукт. міркування використовуються для оцінки можливості подальшої розробки версій із точки зору пояснення непередбачуваних фактів. Роль А. у різних випадках розслідування злочинів різна.

У разі, якщо своєрідність криється у комбінації конкр. обставин, роль *A*. є незначною. Проте її роль набуває вирішального значення у тих ситуаціях, коли в основі злочину лежить певна закономірність.

Важливу роль *A*. відіграє у процесах суд. аргументації. Дослідники аргументації, аналізуючи аргументативні схеми, які використовуються у різних видах аргументації, зокрема в юрид., приділяють *A*. значну увагу. Абдукт. виведення, як виведення до найкращого пояснення, визначають як таке, що має 3 стадії. По-перше, воно починається з деякої безлічі засновків, які повідомляють про спостережувані факти або висновки – відомі докази в цьому випадку. По-друге, воно шукає різні пояснення, які можуть бути надані цим фактам. По-третє, воно обирає найкраще пояснення для них і робить висновок, що обране пояснення прийнятне як гіпотеза. Абдукт. висновок є таким, що буде неодноразово переглядатися, а це означає, що висновок є лише гіпотезою, яка підлягає спростуванню, якщо подальше дослідження фактів у випадку показує, що ін. альтернат. пояснення «краще».

Д. Валтон визначає абдукт. аргументаційну схему таким чином:

F є висновок або даний набір фактів.

E є задовільним поясненням *F*.

Досі не надано альтернат. пояснення *E'*, настільки ж задовільного, як *E*.

Таким чином, цілком імовірно, *E* як гіпотеза.

В аргументаційній схемі для абдукт. аргументу змінна *F* означає даний набір

фактів у справі. Їх називають «факти», оскільки передбачають, що вони є істинними твердженнями та не піддаються сумніву в даний час. Змінна *E* означає пояснення. Пояснення – це відповідь, запропонована для конкр. типу питання в діалозі. Одне запропоноване пояснення може бути оцінене як краще за ін. Серед певної кількості альтернат. спроб пояснення одне може бути обране як найкраще. Те, наскільки вдалим є пояснення, залежить від типу діалогу, в якому задіяні обидві сторони, від того, наскільки діалог прогресував, і від того, що було сказано в діалозі до того, як пояснення було запропоноване.

Абдукт. аргумент приводить до ймовірного висновку в діалозі. Поки діалог триває, абдукт. висновок може залишитися як зобов'язання або подальші докази можуть вимагати його залучення. Абдукт. виведення зміщує певну «вагу» прийнятності до прийнятності висновку, але ця вага може бути усунена через запитування відповідних критичних питань, що можуть бути представлені у вигляді такого блоку.

1. Наскільки *E* задовільне як пояснення *F*, крім альтернат. пояснень, доступних досі в діалозі?

2. Наскільки краще пояснення *E*, ніж альтернат. пояснення, доступні досі в діалозі?

3. Наскільки просунувся діалог? Якщо діалог є запитом, наскільки ретельним був пошук у розслідуванні справи?

4. Чи було б краще продовжувати розвивати діалог замість того, щоб зробити висновок у цей момент?

Якщо припустити, що абдукт. аргумент має деяку вагу в підтримці виведення, то обидві сторони в діалозі повинні у попередньому порядку прийняти висновок, якщо вони обидві приймають засновок. Але якщо респондент ставить будь-яке із зазначених вище 4-х найважливіших запитань, вага прийнятності, що підтверджує висновок, призупиняється. Якщо опонент може відповісти на питання адекватно, вага підтвердження висновку відновлюється. Якщо на всі запитання надана відповідь, аргумент достатній. Звичайно кожен абдукт. аргумент у справі необхідно оцінювати в сукупності доказів, що містять багато ін. абдукт. аргументів. Вага правдоподібності кожного аргументу має бути оцінена в межах більш широкої сукупності доказів, скомпільованих як діалог у процесі тривання справи. Коли діалог зі справи завершено, маса доказів з обох сторін може бути зважена. Кожен аргумент може мати тільки невелику вагу достовірності стосовно кінцевого результату доведення у справі, але він може бути релевантним через його місце у ланцюгу доказів у справі.

Абдукт. характер мають вироки, що виносяться судами присяжних у системі заг. права. У традиції заг. права осудження у крим. колегії складається вироком про винуватість поза будь-які розумні сумніви. Вироки відображають інтерпретацію доказів, почутих на суді, й оцінювання теорій конкуруючих сторін. Теорію доказів називають «аргументацією», репрезентованою як звернення до журі після того, як всі докази були почуті. Аргументація

грунтується на виведенні до найкращого пояснення. Обвинув. вирок є висновком достатньо сильної А., виправдув. вирок є рішенням суду про те, що докази не допускають жодної А. такої сили, яка необхідна для засудження. Завдання журі полягає у тому, щоб виносити рішення щодо вирішення спорів між конкуруючими А., запропонованими адвокатами протилежних сторін у своїх завершальних виступах. Можливим є також те, що присяжний засідатель може відкинути доводи, висунуті адвокатом, і здійснити власну інтерпретацію доказів. У будь-якому випадку завдання журі ускладнюється тим, що майже завжди сукупність доказів, почутих у ході суд. розгляду, є внутрішньо суперечливою. Це дає привід обвинуваченню, захисту і журі урізати докази з метою приборкання своєї несумісності. Журі буде або ґрунтувати свої рішення на постійній власній підмножині заг. доказів, або вони будуть формувати підмножину доказів, що зберігає деякі несумісності, але надавати її конкуруючим елементам певну вагу. Отже, цілком можливо, що А., висунуті адвокатом супротивної сторони, виходять із різної підмножини сукупності заг. доказів. Можливо й таке, що докази, пов'язані з власною А. журі, є ще ін. набором доказів, хоча, як правило, 3 підмножини доказів значно збігаються. Адвокатські звернення до суду присяжних звичайно складаються з 2-х компонентів, одним із яких є викладення (іноді мається на увазі, а не висловлюється) причин для вибору ним певної підмножини доказів, ін. – їхня перевага, що він приймає як

найкраще пояснення. До того часу, поки справа дійде до журі, її члени стикаються з двома конкуруючими А., що пояснюються двома конкуруючими схемами доказів. Справа потрапляє до присяжних, які аналізують факти, щоб оцінити не тільки силу цих конкуруючих А., а й обґрунтованість варіантів вибору доказів, з якими вони пов'язані.

Отже, А. може бути корисною як на початковій стадії крим.-процес. доказування (для оцінювання можливості подальшої розробки версій із точки зору пояснення непередбачуваних фактів), так і на завершальній його стадії – суд. розгляді справи. В останньому А., що розуміється як виведення до найкращого пояснення, виступає способом репрезентації сторонами обвинувачення та захисту своїх позицій і способом винесення вироку в судах присяжних. Абдукт. характер теорій справи притаманний суд. процесам із крим. справ як англо-амер., так і романо-герм. права. Проте абдукт. характер вироку в судах присяжних характерний саме для традиції заг. права.

Лит.: Peirce C. S. Pragmatism and Abduction. В кн.: Collected Papers of Charles Sanders Peirce, V. 5. Cambridge (Mass.), 1934; Рузавин Г. И. Абдукция как метод поиска и обоснования объяснительных гипотез. В кн.: Теория и практика аргументации. М., 2001; Walton D. N. Legal Argumentation and Evidence. University Park, Pennsylvania, 2002; Woods J. Abduction and Proof: A Criminal Paradox. В кн.: Approaches to Legal Rationality. Dordrecht; Heidelberg; London; N. Y., 2010; Щербина О. Ю. Логіка та юридична аргументація. К., 2013.

О. Ю. Щербина.

АВГУСТІН, Аврелій Августин, Августин Блаженний (Aurelius Augustinus Hipponensis; 13 листоп. 354 – 28 серп. 430) – видатний християн. теолог і філософ, один із отців християн. церкви, з 395 єпископ Гіппона (сучасна Аннаба, Алжир). А. став християнином у зрілому віці (386), свій шлях до цього він описав у «Сповіді». Йому належить онтолог. вчення про Бога, він створив християн. філософію історії, розробив багато питань християн. теології, зокрема поняття Трійці, часу, зла, душі, свободи волі тощо. Зазнав значного впливу неоплатонізму. Засновник августинізму. А. мав сутнісний вплив на зах. філософію та зах. християн. теологію.

Августин Аврелій

До спадщини А. відносять 117 книг, у багатьох з них він торкається питань права, але серед них немає жодної, яка цілком була б присвячена праву. У своїй найбільш ґрунтовній праці «Про Град Божий», яку А. написав як християн. відповідь на взяття Риму вестготами у 410, він протиставляє сучасну йому систему рим. права, яку оцінює негативно, Закону Божому. Його погляд на право цілком визначений проблемою сходження душі до Бога. Закон, який встановлено Богом, є вічним законом (lex aeterna), цей закон Бог помістив у серце людини, його основою є любов до Бога – саме вона робить людину людиною. Через любов Бог постає як безза-

перечне джерело справедливості, вічного закону і правосуддя (*Про свободу волі*. I, 6, 15). На протипагу *Аристотелю*, А. вбачає завершення людини не у д-ві, а тільки у Богові. Політ. устрій, д-ва і рабство, згідно з А., не є природ., вони виникли як наслідок гріха (*Про Град Божий*. 19, XV), відповідно, і рим. право – не від Бога (*Там само*. 2, XVI). Правосудним може бути тільки закон християн., який є відмінним від будь-якого земного права (*Там само*. 1, XXI). Рим і рим. право у протистоянні Граду Небесному (Християн. Церкві) оцінюються як спотворена форма існування. Будь-яка земна д-ва не спроможна уникнути псування через гріх, який людина створила своїй душі (*Там само*. 13, XIII–XIV). Справжній світ повинен бути справедливим, але ми не знайдемо справедливості у земному граді. У граді земному і у Граді Божому панує різна любов, у першому превалує любов до себе та нехтування Богом, другий є цілком фундованим на любові до Бога, навіть до зневаги до себе (*Там само*. 14, XXVIII). Поряд із цим Град Небесний нібито «перебуває у полоні граду земного», а тому він цілком підкоряється законам земного граду для підтримки свого смертного життя (*Там само*. 19, XVII). Саме ця теза А., у якій він розвиває вчення апостола Павла, надала можливість у подальшому встановити зв'язок між громад. правом (*ius civile*) і вічним законом (*lex aeterna*), зокрема використати «*ius civile*» як зразок для систематизації канонічного права (*ius canonicum*), яку було запропоновано Граціаном у 12 ст. (*Concordia discordantium canonum*). А. вважав, що тільки християн. д-ва може бути справедли-

вою, функціями такої д-ви він визначав забезпечення правопорядку, захист гр-н від зовн. агресії, допомога Церкві в боротьбі з ересями. Протиставлення рим. права (тимчасового закону) закону вічному (справжнього розуму) надано А. також у діалозі «Про свободу волі» (*Про вільну волю*. I, 6).

У сер. 390-х рр. А. відмовився від позиції, згідно з якою спасіння є можливим через свободну волю людини або значною мірою залежно від неї (т. зв. концепція свободи свавілля, «*liberum arbitrium voluntatis*»). Світ влаштовано досконалим і найкращим чином, але людина не може творити благо без допомоги Бога. А. переконується, що людина не спроможна урятуватись самотійно, для цього їй необхідна Божа благодать. Благодать посилається людині не за її діяльність, а виключно милостю Всевишнього, тому її надання поза людським розумінням (*Про вісімдесят три різних питання*. I 2 2-15). Поворот, якого зазнала думка А., визначив 2 гол. шляхи тлумачення «вічного закону» у подальшій традиції: 1) рац., за котрим порядок Божого творення є частково доступним для людського розуму (з найбільшою повнотою цей підхід знайшов свій вияв у концепції права *Томи Аквінського*); 2) волюнтаристський, згідно з яким вічний закон є вираженням чистої волі Бога (отримав розвиток у В. Оккама). Юристи, що належать до римо-катол. традиції, і досі надають перевагу першому підходу (згідно з яким природ. право є відображенням Божого порядку, а людська природа постає як одне з джерел права), протестант. орієнтовані юристи переважно схиляються до другої позиції

(джерелом права може бути винятково Писання, людська природа незворотно зіпсована гріхом) і скептично ставляться до природ. права. Серед сучасних протестант. теоретиків права іноді розрізняють «августино-кальвіністську» та «августино-лютерівську» традиції (А. Ауер).

Тв.: Nuova Biblioteca Augustina. URL: <http://ccat.sas.upenn.edu/jod/augustine/>; Спо-відь. К., 1997.

Лит.: Auer A. Protestantisches Rechtsverständnis und Naturrecht. В кн.: Naturordnung in Gesellschaft, Staat, Wirtschaft: Festgabe Zum 70. Geburtstag von Johannes Messner. Innsbruck etc., 1961; Fitzgerald A. D., O. S. A. Augustine through the Ages: An Encyclopedia. Grand Rapids, Michigan, Cambridge, U. K., 1999; Поцюрко О. Основоположні принципи філософії історії у творчості Августина Блаженного: дис. ... канд. філос. н., Л., 2008.

С. П. Шевцов.

АВТОНОМІЯ (від грец. αὐτός – сам і νόμος – закон) – незалежність явища від зовн. причинної зумовленості. У філософії права застосовується переважно щодо окр. людини у значенні А. волі, під якою мається на увазі «самозаконня»; здатність волі самій задавати норму своєї дії; здатність людини «бути паном самому собі» завдяки добровільно обраним принципам, діяти виходячи з власних міркувань, а не бути об'єктом маніпуляцій ззовні.

Концепт уведений у філософію І. Кантом для позначення одного з двох принципів відношення волі до норми своєї дії, протилежність гетерономії (див. *Гетерономія*). Автономна воля постулюється І. Кантом такою, що сама задає закон своєї дії, в той час як гетерономна воля запозичує норму свого

мислення і поведінки не зі свого розуму, а з ін. З принципу А. волі І. Кант виводить ідею моральності, й навіть більше – А. виступає дійсним і єдиним законом моралі: морал. може бути визнаний лише такий закон, який дається нашим власним розумом.

За І. Кантом теза «людина – пан собі самому» є презумпцією філос. антропології, тобто виступає трансцендентальною властивістю людської природи. Мораль і право мають єдиний смисловий центр – поняття А., тому вони є взаємно необхідні: моральність індивіда від початку має смисл правоздатності (внутр. готовності до відп. здійснення громадян. свобод), право ж означає перш за все визнання публ. владою самодостатності підданих і відмову від патерналістської опіки над ними. У цьому сенсі право – принципова антитеза патерналізму, а правосвідомість (що спирається на А. суб'єкта) – протилежність патерналістської свідомості, що орієнтується на гетерономію.

Ця протилежність виявляється у таких аспектах:

1. Для патерналістської свідомості характерний ідеал правителя, який побатьківськи піклується про гр-н і дії якого повинні регламентуватись морал. критеріями: піклування, співчуття, добра. Вищ. принципом власне прав. свідомості є визнання незалежності кожного члена сусп-ва (його А.). Дії влади повинні регламентуватись правом, а ідея держ. опіки категорично відкидається.

2. Суб'єктом нормат. приписів у рамках патерналізму виявляється не доросла, тобто розумна людина, а неповнолітня (дитина), яка без допомоги влади не може ані вирішити, що для неї добре,

ані самостійно домагатися того, що було визнано добрим. Тому таку людину слід постійно спрямовувати, захищаючи від неї ж самої.

3. Змінюється і характер гуманізму. Замість патріархальної людяності співчуття, що виражається у презумпції піклування про розбещений, інертний, неосвічений народ, йдеться про людяність вихідної довіри. Причому, на відміну від морал. гуманізму, – віри у добру природу людини, гуманізм юрид. передбачає довіру не до природи, а до осн. особистісного виміру людини – її волі як здатності до самоконтролю і самодисципліни. Прав. оцінка вчинку дозволяє припустити, що від природи люди недосконалі, що вони мають багато поганих схильностей. Разом з тим вона категорично забороняє заздальгідь передбачати, що той чи ін. індивід не може протистояти своїм схильностям. Юрид. гуманізм виявляє себе, таким чином, як антифаталізм, як визнання А. кожної особистості.

А. людини як осн. смисловий вияв права розкривається у 3-х аспектах:

1. Морал. А. як здатність самостійно вирішувати, що є добром, а що злом, протистоїть ідеї примусового удосконалення людини. Тому з точки зору правосвідомості підтримка моралі є справою не д-ви, а ін-тів громадян. сусп-ва. При цьому за людиною як носієм морал. А. завжди має залишатись «право на аморальність».

2. Поняття утилітарної А. спростовує ідею примусового забезпечення щастя підданих. Кожному члену сусп-ва має бути надана можливість самостійно вирішувати те, що є для нього вигідним чи не вигідним. Д-ва ж не повинна заважати

людині діяти на свій страх і ризик, у чесному суперництві з ін., а повинна піклуватися лише про те, щоб вихідні умови такого суперництва були рівними.

3. Громадян. А. як вираження здатності судження, свобода якого очевидна для кожного, вказує на неприйнятність такого стану речей, коли люди не беруть участі в ухваленні спільних рішень, які стосуються їхнього власного добробуту і щастя. Під здатністю до судження тут розуміється «людська здатність, яка дозволяє нам судити раціонально, не піддаючись емоціям або егоїстичним інтересам, і при цьому функціонує спонтанно, тобто не спираючись на правила і стандарти, під які можна підвести особливі випадки, але, навпаки, створюючи власні принципи завдяки самій роботі судження» (Г. Арндт).

Саме диференціація А. лежить в основі порядку права, або «порядку свободи», який ґрунтується на таких принципах: 1) свободі кожного члена сусп-ва як людини; 2) рівності його з кожним ін. як підданого; 3) самостійності кожного члена сусп-ва як гр-на.

На противагу патерналістській, прав. настанова щодо ін. полягає у приматі справедливості над співчуттям і любов'ю до ближнього як вираження визнання його А., а прав. настанова щодо себе – в ідеї правомочності, тобто гарантованої можливості самостійно домагатися щастя і заслуг як вираження усвідомлення власної А. При цьому, як продемонстрували Й. Г. *Фіхте* та Г. В. Ф. *Гегель*, ми усвідомлюємо власну А. через загрозу, яку становлять для неї дії ін. суб'єкта. Тільки через розуміння того, що дії ін. є свідомими, ми можемо

осягнути й наші власні дії та висловлювання як вияв А. волі. Тому поняття А. має бути доповнене поняттям взаємного визнання. Так, за І. О. *Льїним*, внутр. А. (духов. зрілість, здатність самостійно ухвалювати рішення і нести відповідальність за це) має бути доповнена не лише можливістю зовн. вияву, а й визнанням людьми один одного автономними суб'єктами, здатними до правотворчості. Таким чином, право в одному зі своїх вимірів – антропол. – може бути визначене як спосіб людської взаємодії, можливий завдяки людській здатності бути автономним суб'єктом, який визнає таким самим суб'єктом будь-якого ін. Отже, А. робить право можливим.

Водночас право як законод. самообмеження д-ви за своїм смислом спрямоване на реалізацію людських здібностей, на забезпечення простору для вияву А. волі («право це соціальний простір для реалізації моральної автономії»). У такому морал. обґрунтуванні права автономність особистості збігається із її гідністю, а право гарантує особистості можливість вибору власного життєвого шляху.

В умовах формування громадян. сусп-ва і прав. державності не тільки усвідомлюється соц. цінність автономного суб'єкта, а й виникає потреба в ньому. І хоча секрету «виробництва» особистості розвинених людей ніхто не знає, зрозуміло, що елементарна і найважливіша передумова масового особистісного розвитку полягає у тому, що сусп-во гарантує своїм членам можливість автономної поведінки. «Законодавче визнання за кожною людиною його моральної та інтелектуальної незалежності, здатності самостійно вирі-

шувати, що для неї безумовно значуще, цінне і вигідне, є першопочатком права» (Е. Ю. *Соловійов*).

Концепт А. покладений в основу кантіанської гілки лібералізму, найвідомішим представником якої є Дж. *Ролз*. Дж. *Ролз* розглядає справедливість як принципи, що обираються шляхом неупередженого рац. судження суб'єкта, який перебуває «під завісою незнання» щодо конкр. обставин застосування цих принципів. Таким чином, вихідна позиція вибору принципів справедливості відображає кантівський «категоричний імператив» і покладене в його основу поняття А. волі. Разом з тим метафіз. фундамент теорії Дж. *Ролза* робить її досить вразливою. Зокрема, критика розгортається навколо аргументу, відповідно до якого ця теорія не може бути застосована у сучасних плюралістичних сусп-вах.

Сучасні ліберальні концепції справедливості зміщують увагу з тезису, що пов'язані з А. права і свободи, захищені принципами справедливості, а тому не можуть бути предметом демократ. перегляду, на визнання значення колективних дискусій для легітимації права. Так, Ю. *Габермас* пов'язує індивід. (прив.) А. з колективною (публ.) легітимацією права. За Ю. *Габермасом*, зміст справедливості не може бути визначений заздалегідь шляхом рефлексії, як це було зроблено у класичних теоріях природ. права. Радше справедливість дорівнює низці принципів, які встановлюються на практиці та легітимуються через дійсну підтримку усіх зацікавлених суб'єктів (або їхніх представників) у ході колективного дискурсу. У свою чергу, права і свободи

(прив., індивід. А.) мають бути обов'язково захищені для того, щоб встановити рамки публ. обговорення (зокрема, законотворчості та конст. інтерпретації), яке визнає принципи соц. справедливості прийнятними для всіх, кого це стосується (за погодженням з ін.). Таким чином, А. визнається необхідною передумовою демократії, оскільки тільки автономні особистості здатні брати участь у публ. обговоренні конкуруючих концепцій справедливості як у рац. дискурсі.

Лит.: Кант И. Основы метафизики нравственности. В кн.: Сочинения, т. 4, ч. 1. М., 1965; Кант И. О поговорке «Может быть, это и верно в теории, но не годится для практики». В кн.: Сочинения, т. 4, ч. 2. М., 1965; Соловьев Э. Ю. Личность и право // Вопросы философии, 1989, № 8; Його ж. И. Кант: взаимодополнительность морали и права. М., 1992; Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Х., 2002; Арендт Х. Ответственность и суждение. М., 2013.

С. І. Максимов, Н. І. Сатохіна.

АКСІОЛОГІЯ ПРАВА, правова аксіологія – складова філософії права, яка досліджує цінніс. аспект права, тобто цінності права, прав. цінності та право як цінність, а також цінніс. аспект юрид. науки і юрид. освіти.

Цінності права – це загальнолюдські цінності, які впроваджуються правом у життя сусп-ва. Право створене людиною для її потреб і найвищ. цінністю права є людина, її життя, свобода, відповідальність, гідність, власність, рівність, справедливість тощо. Тут ідеться про життя кожної окр. людини в єдності з існуванням усього сусп-ва. Життя

сусп-ва – це життя його членів, а окр. людина може одержати умови для людського життя лише завдяки сусп-ву, саме воно робить людину людиною. Для права найвищ. цінністю є збереження сусп-ва та життя кожного його члена. Найтяжчими злочинами є вбивство та злочини проти основ нац. безпеки д-ви. Усі зазначені цінності є основами виживання людства, вони визначають напрями всієї прав. діяльності. Вони взаємно пов'язані між собою і становлять систему. Життя людини це розвиток, реалізація усіх здібностей, закладених у ній природою – фізичних, духов. та інтелект. Для їх розвитку потрібна свобода, яка виступає органічною складовою людського життя. Справжня свобода – можливість вибору. Людина повинна відповідати за свій вибір, свобода має наслідком відповідальність. З одного боку, відповідальність є тягарем (багато людей згодні відмовитись від свободи, щоб не нести пов'язану з нею відповідальність), з другого – пов'язана з гідністю. Життя вимагає від людини опанування найближчої сфери світу, в якому вона живе, – матер., духов., інтелект., – і перетворення її на свою власність. Передусім для життя потрібна матер. власність. Крім того, оскільки людина є і духов. істотою, вона прагне до духов. життя. Існує духов. власність – в тому розумінні, в якому людину називають духовно багатою, якщо вона досягла високого рівня духов. культури. Існує також й інтелект. власність, яка теж потрібна для життя. Найвищ. різновидом власності слід вважати саму людину в єдності її тілесних, духов. та інтелект. сил. Йдеться не стільки про рабство,

скільки про те, що людина здатна завдяки вольовому характеру, силі духу володіти собою, бути «паном самої себе».

Свобода і власність тісно пов'язані між собою: чим більша власність, тим ширші можливості вибору, й одночасно чим вільнішою є людина, тим легше їй набувати матер., духов. та інтелект. власності і розпоряджатись нею. У сусп-ві існує ієрархія, кожна людина прагне посісти в ній гідне місце, а також бути гідною у власних очах. Гідність як визнання значущості особи теж діалектично пов'язана з власністю, яка виступає підґрунтям гідності. Якщо людина має лише мінім. матер. власність, здатну забезпечити тільки найпростіші життєві потреби, то вона може бути гідною завдяки духов. чи інтелект. власності. З другого боку, з власністю у сусп-ві треба поводитись гідно, морально: в очах гр-н власник має бути гідним своєї власності, брати участь у добродійній діяльності. У сусп-ві принципове значення для його прогресу має рівність. Боротьба між окр. членами сусп-ва та групами має точитись у рівних умовах, котрі можуть бути забезпечені тільки законом і сильною владою. Для нормального розвитку сусп-ва необхідно, щоб чинні закони встановлювали рівні права гр-н і рівні можливості їх реалізації. Право забезпечує лише форм. рівність. Для того щоб нормально розвиватись, сусп-во потребує врівноваженості, гармонії прав і свобод, причому не лише форм. рівності, а реальної. Необхідним є такий розподіл благ у сусп-ві, який би сприяв його консолідації. Форм. рівність треба доповнювати врахуванням внеску гр-нина

до сусп. блага, а також соц. пільгами тим, хто нездатний захистити свої права (незможним, інвалідам, дітям тощо), беручи при цьому до уваги необхідність збереження сусп. стабільності. Мірою реальної рівності у правах і свободах, мірою коригування форм. рівності цими чинниками, мірою соц. гармонії виступає справедливість. Це реальна рівність у сусп-ві, яка стримує рівність від перетворення на формалізм і догматизм, свободу – на анархію. Категорія справедливості (соц. справедливості) оцінює сусп. дійсність, яку слід зберегти або змінити з позицій належного, і фіксує в узагальненому вигляді принципи взаємовідносин особи та сусп-ва, соц. груп, ґрунтовно характеризує людську діяльність. Вона виступає особливим чинником, який забезпечує рівновагу прав. цінностей, відіграє координуючу й інтегруючу роль у сусп. житті. Якщо має місце конфлікт між прав. цінностями (напр., нормами права), то справедливість субординує їх, визначає, яка з них за цих умов повинна мати пріоритет. значення для подальшого гармонійного розвитку сусп-ва, реалізації здібностей кожної окр. людини й одночасно рівноваги сусп. відносин.

Право як цінність. Право само виступає визначальною цінністю, яка склалася історично. Як цінність воно має складну структуру. Насамперед право є інструментальною цінністю, тобто слугує засобом впровадження у сусп. життя загальнолюдських цінностей, їх охорони і розвитку. Право є способом людського життя, одним із найпотужніших засобів самоорганізації сусп-ва. Воно виступає чинником збереження цілісності й консолідації соціуму, обе-

рігаючи його від дезорганізації. Право зорієнтоване на регламентацію функціонування та розвитку сусп-ва й одночасно на відособлення особи, забезпечення кожному гр-нину простору для задоволення його закон. домагань, для розвитку всіх його здібностей, що потрібно як для його повноцінного життя, так і для ефективного використання його потенціалу д-вою, сусп-вом. Право гармонізує інтереси особи та сусп-ва, різних соц. груп, приводить їх до оптимальної рівноваги і створює умови для плідної їх співпраці.

Виходячи із загальнолюдських цінностей, право цивілізує як окр. особу, її домагання, так і сусп-во загалом, воно спрямоване на розв'язання всіх конфліктів у сусп-ві ненасильницькими методами, на послаблення у цих процесах ролі сваволі та хаотичності. Право слугує засобом утвердження в сусп-ві всезаг. стійкого порядку. Сенс права багато в чому полягає у виключенні з життя людей «права сили» і заміни його на «силу права». Право є ефективним засобом самореалізації, самотворення людини в істор. масштабах і робить її людянішою.

Причина цінності права як інструменту полягає і в тому, що воно регулює соц. відносини за допомогою чітко визначених у форм. відношенні норм. Право виявляється у цьому розумінні більш цінним, ніж мораль, оскільки його норми, на відміну від морал., спираються не лише на внутр. переконання людини та громад. думку, але й на примус (чи загрозу примусу), зокрема й фізичний, що виявляється більш вагомим чинником. Разом з тим право робить більш дієвими осн. морал. норми, нада-

ючи їм статусу таких норм, які захищаються д-вою.

Щоб повністю реалізувати потенціал права як засобу впровадження у сусп. життя загальнолюдських цінностей, його використання владою має бути морал. Якщо влада порушує норми моралі, то це має своїм наслідком антигуманне, антинародне зак-во, що, своєю чергою, сприяє руйнуванню моралі, авторитету загальнолюдських цінностей у сусп-ві. К. Маркс і Ф. Енгельс вважали, що право є піднесеною до закону волею панівного класу, спрямованою на експлуатацію трудящих, і потрібна пролетарська революція, яка приведе до безкласового сусп-ва, а д-ва й право повинні відмерти. В. І. Ленін використав їхню теорію для створення тоталітарної рад. д-ви, в якій права і свободи людини придушувались і морал. норми не мали належного авторитету. Тепер порівняно з минулими століттями ситуація у світі має принципово ін. характер. У сучасному сусп-ві на противагу конфронтації (як соц., так і міждерж.) дедалі більше посилюється роль співробітництва і право ще більшою мірою набирає позит. значення. Гр-ни також не повинні зловживати своїми правами і свободами.

Разом з тим право не слід розуміти тільки як систему конкр. норм, об'єктивованих в юрид. джерелах. Право має також власну (неінструментальну) цінність. Воно є визначним досягненням культури, продуктом духов. та практ. діяльності людини, свідченням її творчих здібностей, необхідною складовою культури, тісно пов'язаною з ін. її складовими. Цей зв'язок, зокрема, виявляється у тому, що звід законів будь-якої

д-ви дає хоч і специф., проте досить чітку картину життя цієї д-ви, цього народу. Норми права минулих епох тепер є багатим, а часом і єдиним джерелом пізнання епохи, особливостей життя народу, його культури, побуту, специфіки сусп.-політ. ладу. П. Сорокін зазначав, що загалом будь-який чинний кодекс, котрий використовували протягом десятиліть і століть і котрий лежав в основі діяльності органів правосуддя, відображає в істотних рисах реальність цілком точно, принаймні краще, ніж будь-яке ін. джерело. Саме завдяки тому, що в нормах права відображається життя людей, причому під кутом зору можливих конфліктів, юриспруденція завжди була тісно пов'язана з мистецтвом, літературою, театром. У Давній Греції юрид. проблеми, конфлікти між свободою та деспотизмом безпосередньо втілювались у трагедіях Есхіла й Софокла і виносилися на сцену давньогрец. театру, що був за тих часів популярним і авторитетним. Разом з тим важливу роль у самому праві відіграють ін. цінності культури.

Право тісно пов'язане з такою складовою культури, як політика. Воно орієнтується на цінності демократії, яка покликана закріпити в оптимальних цивілізованих формах загальнолюдські цінності у сфері політ. життя. Рівень нормат.-прав. закріплення демократ. принципів значною мірою виражає ступінь їхнього реального розвитку. Через право принципи демократії набувають статусу прав. Право надає їм практ. сили, забезпечуючи умови для їх реалізації. Саме в умовах демократії право може повністю реалізувати свій потенціал.

Право дозволяє відповідно до соц. особливостей акумулювати істотні прогресивні елементи культури, що набувають нового розвитку в сучасних умовах. Відповідно в теорії та практиці виникла категорія прав. культури. Вона є одним із найважливіших інструментів сусп. перетворень. Прав. культура поєднує соц. ідеали та практику, морал. та прав. цінності з практично корисною діяльністю із втілення в життя вимог законності. Стан права є показником розвитку культури як способу людського життя. Рівень розвитку права можна розглядати як показник соц. прогресу взагалі, оскільки воно регулює відносини в усіх сферах сусп. життя.

Цінність права – як інструментальна, так і власна – поділяють на особистісну (значущу для окр. людини) та сусп. (значущу для всього сусп-ва). А. п. розрізняє також цінності-цілі (це загальнолюдські цінності, задля впровадження яких у сусп. життя і створене право) та цінності-засоби (це прав. цінності, які створюються правом для досягнення поставлених перед ним цілей).

Аксіол. аспект має також юриспруденція як наука. Юрид. знання має істотну цінність для сусп-ва. Підготовка і прийняття нових законів повинні ґрунтуватись на глибоких наук. дослідженнях. Одна з осн. цілей юрид. науки полягає у з'ясуванні механізмів реалізації загальнолюдських цінностей юрид. методами. Цінніс. аспект юрид. освіти полягає в тому, що вона покликана формувати глибоке розуміння цінності права – як інструментальної, так і власної.

А. п. діалектично пов'язана з ін. осн. розділами філософії права – прав. онто-

логією, антропологією, гносеологією та праксеологією.

Лит.: Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. О., 2006; Бандура О. О. Правознавство в системі наукового знання: Аксиологічно-гносеологічний підхід. К., 2010; Фальковський А. О. Аксиологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: дис. ... канд. юрид. н. О., 2011; Оборотов Ю. М. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави // Філософія права і загальна теорія права, 2012, № 1; Горобец К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс. О., 2013.

О. О. Бандура.

АКСІОМИ ПРАВОСВІДОМОСТІ – постулати теорії правосвідомості І. О. *Льїна*, які виражаються у 3-х законах: повага людини до самої себе та відчуття власної духов. гідності (закон духов. гідності); уміння керувати собою, встановлюючи межі для себе самої без свавілля (закон автономії); взаємна повага і довіра сторін, що є підставою, як прив., так і публ. правовідносин.

Закон духов. гідності – воля до духу, форма духу і здатність до духу. У ньому затверджується перша і найглибша основа буття та діяльності у вигляді властивої людині духов. гідності і відчуття її в самій собі. Почуття власної гідності становить необхідний і справжній вияв духов. життя і виступає як знак того духов. самоствердження, без якого неможливі ні боротьба за право, ні політ. самоврядування, ні нац. незалежність. Гр-ни, позбавлені цього почуття, політично недієздатні, народ, у цілому спонукуваний таким почуттям, приречений на істор. приниження.

Духов. самоствердження забезпечує людині правильне розв'язання конфлікту між духов. покликанням та інстинктом самозбереження. Людина тому і стоїть вище за тварин, що її дух виявляється вищ. за інстинкт самозбереження. Саме в духов. гідності людина стверджується. Ні повага ін. людей, ні «почесті» і ні «слава», незадоволеність собою, а гол. й осн., людська духов. гідність. «Там, де оселяється ця гідність, там не буває гордості. А дійсна гідність народжується зі смиренності і не може бути принижена; і якщо будь-хто намагається принизити її, то він тільки звеличить та підносить її до висот».

І. О. *Льїн* вважав, що духов. гідність, її правильне сприйняття і затвердження є найглибшим корінням зрілого характеру і здорової правосвідомості. Людина сама має бути гідна права, і водночас людина повинна створювати таке право, що відповідало б власній її гідності.

Тому здорова правосвідомість ґрунтується на почутті власної духов. гідності. Саме почуття власної духов. гідності і повага, що впливає з нього, повага до себе необхідна як окр. гр-ну, так і народу в цілому, держ. владі, армії; тобто вона необхідна у прив. і публ. сфері, у внутрішньополіт. і міжнар. відносинах.

Для почуття власної духов. гідності характерне виключення «кривих» шляхів життя, воно не мириться з неправдою, що свідчить про недолік поваги до себе, відсутність мужності й довіри. Виходячи з цього, духов. гідність просто необхідна людині.

Що ж стосується держав. влади, то тут почуття власної гідності ще необхідніше, оскільки «у самій ідеї держави,

в самій ідеї влади закладено початок духовної гідності: тому що гідність держави визначається її метою, а гідність влади встановлюється її покликанням та її суспільним рангом».

Духов. гідність – корінь всякого істинного життя, а повага до себе є джерелом держ. сили і політ. здоров'я. Такого висновку дійшов І. О. *Льїн*, затверджуючи необхідність духов. гідності як першої й осн. А. п. Для нього немає сумніву в тому, що духов. гідність повинна ґрунтуватися на правильному сприйнятті себе, а не на хворобливій зарозумілості, на особистих актах самоствердження, та не на чужих, помилкових або брехливих виявленнях.

Людина, що поважає себе тільки тому, що її поважають ін., залежить від чужих вторинних уявлень. Також весь народ, йдучи таким шляхом, готує собі найтяжчі істор. випробування. Звідси можливе виникнення тираній, зокрема гіршої з них – тиранії тоталітарної д-ви.

Таким чином, перша А. п., виділена І. О. *Льїним*, дає можливість визначити одну з граней правосвідомості – почуття власної духов. гідності людини, д-ви або народу.

Друга А. п. – це закон автономії. Тут автономія виступає як самозаконність, тобто як справжня, осн. форма духу. А бути духом – індивідуумом або соц. організацією означає: самому визначати себе і керувати собою, і в той же час встановлювати і дотримуватись відповідних меж; відстоювати свої повноваження і виконувати свої обов'язки. «Духовній істоті личить самій вбачати і знати, що таке добро і зло, де закінчується право і де починається обов'язок; самій шукати і знаходити, знаходити

і вирішувати, вирішувати і діяти відповідно до свого рішення; і, здійснивши діяння, відкрито визнавати, що зробила його свідомо і навмисно, слідуючи власному переконанню і заздалегідь приймаючи на себе усю відповідальність за вчинене».

У людини має бути право на самовизначення, але в той же час людина повинна мати громадян. правосвідомість, оскільки безглуздо надавати права і свободи тому, у кого відсутня громадян. правосвідомість. Друга А. п. – це не тільки визначення себе самого, керування самим собою, а й встановлення меж для самого себе.

Недоліком автономії є сваволя. Адже духов. слабкість пануючого виражається у предметній хибності, і правитель перетворює автономію на сваволю, стаючи на шлях тиранії. Тиранія визначається протидержавністю вольового змісту, своєрідним поєднанням сили і слабкості, тому тиран є володарем, сильним, але не в добрі; його воля на перший погляд «автономна», але відзначається сваволею.

Закон (аксіома) автономії як здатність людини до внутріш. самоврядування, духов., вольової самодисципліни лежить в основі всього прав. і держ. життя, але його виконання за сваволі неможливе.

Третя А. п. – закон взаємного визнання, яке виступає як взаємна повага сторін, що лежить в основі прив. і публ. правовідносин. При цьому в прив. правовідносинах жодна сторона не панує над ін., і обидві підпорядковуються прав. авторитету. Інакше кажучи, має дотримуватися принцип правозаконності, засн. на взаємоповазі. У публ. право-

відносинах одна сторона має повноваження влади, а ін. – обов'язок покори, тому тут взаємна повага є ще більш необхідною.

«Довіра до влади є мовчазною згодою з тим, щоб вона взяла на себе справу правотворення і тим самим зняла б цей тягар і цю відповідальність з моєї душі, з моєї правосвідомості. Але настільки ж природно і владі довіряти громадянам, тобто визнавати їх волю до права, покладатися на їхню лояльність, розраховувати на їхню правосвідомість і на їхню добромисність».

Третя А. п. – це усвідомлення того, що в кожній людини є свої права й обов'язки, у д-ви є свої права й обов'язки і при взаємодії людини з людиною, д-ви з д-вою, людини з д-вою повинен діяти закон взаємного визнання, взаємної поваги сторін, тобто визначеної «рівноваги» прав і відповідних обов'язків.

Недоліком третьої А. п. є втрата взаємної довіри, що стає силою, яка руйнує правопорядок і д-ву. Д-ва руйнується, якщо вона перетворюється на систему взаємної недовіри та підозри. Недовіра народу до влади є згубною для д-ви, а народ, що звик підозрювати свою владу, підозрює в її особі свою власну волю; не вірить у свою силу і шляхетність.

За І. О. *Льїним*, у кожній людини повинно бути аксіомат. коріння правосвідомості: почуття власної духов. гідності, здатність до автономного життя і здатність визнавати духов. початок в ін. людях. Саме природ. правосвідомість як предмет знання про «саме», «сьогоденне», єдине право має міститися в основі всякого судження про «пра-

во» і будь-якого прав. і суд. рішення, а тому й в основі тих «законів», що встановлюються в різних громадах і д-вах уповноваженими людьми під назвою «позитивного права». Чим більше розвинута правосвідомість, тим досконалішим буде і позит. право і керуване ним зовн. життя людей.

Право має потребу в правосвідомості тому, щоб стати творчою життєвою силою, а правосвідомість має потребу в праві для того, щоб набути предметної основи й об'єктивної вірності. Право, на думку І. О. *Льїна*, тільки тоді здійснить своє призначення, коли правосвідомість прийме його, наповниться його змістом і дозволить новому знанню впливати на життя душі, визначати її рішення і спрямовувати поведінку людини. Тоді право стане силою у внутр. житті людини, а через це й у її зовн. житті. Для цього потрібно, щоб «право в його об'єктивному смислово-му змісті й у його об'єктивному значенні було не тільки усвідомлене думкою і перевірене досвідом, й визнане волею людини». Тому потрібно виховувати в собі і підвищувати в народі гідний рівень правосвідомості.

Кожен з нас, кожне нове покоління мають прийняти свою д-ву правосвідомістю; прийняти як «живу духовну єдність» – єдність культури, влади й істор. долі; прийняти і «укластися» у цю єдність, узятися за вирішення конкр. її завдань – духов., нац., господарських і прав. І для цього кожен з нас і кожне нове покоління повинні насамперед правильно перебудувати і налаштувати свою правосвідомість.

Криза сучасної правосвідомості, «розхитаність» правосвідомості означає

невіру в право і закон, нехтування своїми обов'язками і небажання дотримуватися меж своїх повноважень. На думку І. О. *Льїна*, це хвороба загальнолюдська. «Єдність батьківщини і держави ніколи не складеться і не зміцніє, якщо правосвідомість громадян буде знаходитися в стані бродіння, спокуси і розкладання. Єдність батьківщини і держави вимагає внутрішньо міцної і сталої правосвідомості». Правосвідомість є особливого роду інстинктивне правовідчуття, в якому людина затверджує свою власну духовність і визнає духовність ін. людей. Осн. аксіоми правосвідомості вчать людину самостійності, сумісності, взаємності і солідарності.

І. О. *Льїн* визначив для майб. поколінь 3 великі аксіоми, що полягають в основі правосвідомості: почуття власної духов. гідності, здатність людини до самоврядування, взаємна повага і довіра людей один до одного, на яких необхідно засновувати правосвідомість гр-н.

Лит.: Ильин И. А. О сущности правосознания. М., 1993; Його ж. Путь к очевидности. В кн.: Собрание сочинений, т. 3. М., 1994; Його ж. Путь духовного обновления. В кн.: Собрание сочинений, т. 1. М., 1996; Його ж. О революции. В кн.: Собрание сочинений: Кто мы? О революции. О религиозном кризисе наших дней. М., 2001; Мельничук О. С. Право і держава в концепції правосвідомості І. О. Льїна. О., 2008.

О. С. Мельничук.

АКСІОСФЕРА ДЕРЖАВИ – система цінніс. характеристик д-ви, що виражають її соц. призначення і виступають нормат. вимогами до здійснення

держ. влади і функціонування механізму д-ви.

А. д. розглядається як форма аналізу цінніс. засад формування, функціонування та розвитку д-ви, у зв'язку з цим у ній поєднуються цінності належного та цінності суцього, що виражені в різних аспектах існування д-ви. Ідея А. д. базується на підході, відповідно до якого д-ва має не лише інструментальну, а й власну цінність, пов'язану з її роллю в організації соц. життя. А. д. розглядається як сформована у практиці д-в сукупність стандартів і принципів, які є інституціонально втіленими і нормативно забезпеченими.

А. д. формується у процесі полілогу д-ви, сусп-ва й особистості. При цьому динаміка А. д. виражена не тільки у формуванні, а й у фіксації та освоєнні цінностей д-ви. Така фіксація може мати прав. характер, коли та чи ін. модель А. д. знаходить свій вияв у нац. прав. системі (напр., прав. д-ва, соц. д-ва, демократ. д-ва тощо) або політ., коли цінності д-ви виступають засобами організації політ. життя сусп-ва незалежно від прав. регуляторів (різного роду політ. традиції, пов'язані з парт. системою, механізмом виборів тощо).

Цінності д-ви виступають як пережиті людьми і зумовлені прав. і політ. культурою артефакти їхнього позит. ставлення до д-ви та її ін-тів, які визначають вибір поведінки, що відповідає цим цінностям. Формами буття цінностей д-ви є, по-перше, держ. ідеали; по-друге, держ. ін-ти та, по-третє, держ. образи. Актуалізація тих чи ін. форм буття цінностей залежить від істор. періоду та соц. ситуації. Часто держ. образи (напр., «європейська держава»)

виступають більш впливовими цінностями, аніж держ. ін-ти, і визначають напрям розвитку державності безпосереднім чином.

Серед держ. ідеалів виокремлюються такі складові А. д., як суверенність, народовладдя, незалежність, демократизм, конституціоналізм, відкритість тощо. Ключовою функцією держ. ідеалів є нормат.-індикативна: вони виражають сферу належного в побудові й діяльності д-ви та її ін-тів. Відмова від цих ідеалів, як правило, веде до втрати д-вою легітимності та падіння рівня ефективності держ. механізму. Історично держ. ідеали як складові А. д. є мінливими, оскільки різні істор. типи д-в орієнтувалися на різні ідеали. Напр., у кін. 20 – на поч. 21 ст. набула поширення ідея про поступову відмову від ідеалу суверенності, який складно реалізувати в умовах інформ. сусп-ва. На зміну йому приходять ідеали інтегрованості у світ. економіку, людиноцентризму, солідаризму та ін. Цьому сприяє й формування образу інформ. д-ви як найбільш ефект. моделі державності.

Оскільки цінніс. вплив держ. ідеалів поширюється не лише на д-ву в цілому, а й на окр. її ін-ти, вони самі можуть набувати цінніс. значення та закріплюватися в А. д. на рівні найбільш важливих держ. цінностей. До держ. цінностей-ін-тів як складових А. д. належать: глава д-ви, парламент, уряд, судоустрій тощо. На відміну від держ. ідеалів, цінність держ. ін-тів є відносною, оскільки вона визначається кількома параметрами: 1) структурою держ. механізму конкр. д-ви; 2) ефективністю здійснення держ. ін-тами своїх функцій; 3) усталеною політ. моделлю взаємодії між держ. ін-

тами. Цінніс. характер держ. ін-тів найбільше пов'язаний з аксіосферою права, оскільки на відміну від держ. ідеалів та держ. образів держ. ін-ти завжди мають бути легалізованими та легітимізованими. З функц. точки зору держ. ін-ти як складові А. д. виступають факторами типізації поведінки людей та забезпечення передбачуваності дій д-ви у тих чи ін. ситуаціях. Держ. ін-ти покликані втілювати держ. ідеали, у зв'язку з чим вони належать до цінностей сфери суцього.

Держ. образи виступають найбільш складними елементами А. д., оскільки вони передбачають цілісне сприйняття д-ви з точки зору системи цінніс. характеристик та широкого простору для інтерпретацій. Серед держ. образів можна назвати такі цінності, як нац. д-ва, прав. д-ва, соц. д-ва, сучасна д-ва та ін. Ці образи використовуються як для політ. ідентифікації д-в (європ. д-ва, зах. д-ва тощо), так і для формування відповідного прав. дискурсу. Так, образ соц. д-ви покладає на неї та її органи відповідні обов'язки із забезпечення гідного рівня життя гр-н, коли ця цінність стає домінуючою у соц. репрезентації д-ви. Образ прав. д-ви багато в чому залежить від того, яким чином д-ва забезпечує свій імідж у сфері правосуддя, боротьби з корупцією тощо. Таким чином, образи д-ви виступають концептами, що використовуються для легітимації держ. ін-тів та створення відповідного політ. іміджу д-ви, у т. ч. за рахунок прав. засобів. Образи д-в можуть знаходити своє втілення у нормат. актах із метою визначення їх політ. і прав. позиціонування (напр., визнання д-ви д-вою-агресором), що легалізує застосування відповідних прав. та управлін. засобів.

Цінніс. зміст д-ви, а також вся А. д., багато в чому визначається критеріями легітимності держ. влади та окр. її гілок. Поняття легітимності є найважливішою характеристикою цінності д-ви, оскільки легітимною вважається така держ. влада, що приймається народом і опирається на його добровільну згоду підкорятися прийнятим рішенням і здійснюваній діяльності. Оскільки така держ. влада сприймається як справедлива і правомірна, то визнання легітимності влади – це свідчення цінніс. змісту д-ви для нас. Крім того, зміст А. д. має відповідати критеріям сусп. блага і справедливості, у чому виявляється зв'язок А. д. і аксіосфери права.

Цінніс. характеристика д-ви та формування її А. д. пов'язані із дуалізмом д-ви та сусп-ва, що виражають подвійність і взаємодоповнюваність двох систем цінностей. Таким чином, існування А. д. є аргументом на користь неможливості ототожнення д-ви і сусп-ва, оскільки цінніс. засади їх існування є відмінними, на чому базується ідея представн. демократії. А. д. завжди є проекцією цінніс. домінант у сусп-ві, через що різні елементи А. д. не завжди корелюють між собою. Так, держ. ідеали народовладдя і демократизму можуть не знаходити своєї репрезентації у формуванні образу д-ви як демократ. через відсутність інституц. забезпечення демократії у сусп-ві. Таким чином, держ. ідеали, держ. ін-ти та держ. образи як складові А. д. виявляються пов'язаними не лише у цінніс., а й логіч. сенсі. Диспропорції в А. д. ведуть до падіння рівня легітимності д-ви та кризи її ефективності.

Людиновимірний характер А. д. є ключовим критерієм для цінніс. характеристики д-ви. Забезпечення гідності особистості виступає як визначальний аргумент щодо існування А. д. у сучасній д-ві, оскільки створює сферу належного у функціонуванні держ. механізму. Гідність особистості набуває свого яскравого вияву у прав. д-ві через все різноманіття здійснюваних держ. функцій і конкр. видів діяльності. Зокрема, це пов'язано з визнанням і юрид. закріпленням, гарантуванням і захистом як цінності особистості, так і її гідності; формуванням і закріпленням певного обсягу прав і свобод, що впливають із гідності особистості; визнанням і повагою прав і обов'язків у системі держ. органів; дотриманням процедурних норм і режиму діяльності держ. органів у забезпеченні гідності особистості.

Забезпечення свободи особистості багато в чому пов'язане з відповідальністю д-ви перед особистістю, що сьогодні стає ключовим фактором формування А. д. Особливий статус д-ви як публ. суб'єкта веде до оформлення і впровадження на рівні нац. та міжнар. прав. систем принципу презумпції винуватості д-ви, який є відображенням змін в А. д. за сучасної доби.

Ін. важливим аспектом формування А. д. та визнання її цінності у сусп-ві є її здатність як організ. системи протистояти зовн. і внутр. факторам-подразникам і бути ефективною і стабільною інституц. структурою. Цей цінніс. параметр іменується стійкістю д-ви і визначає рівень інституціоналізованості А. д. та її здатності до самовідновлення. Стійкими є д-ви, які здатні ефективно

мобілізувати свої ресурси на підтримку рівноваги або цілеспрямованого руху при виникненні зовн. або внутр. впливів. Із точки зору функціонування А. д. доцільно розрізняти 3 аспекти стійкості д-ви: 1) статичну стійкість, що пов'язана зі станом рівноваги (спокою) структури або будови д-ви; така стійкість має інституц. характеристику і пов'язана передусім із цінніс. статусом держ. ін-тів; 2) функц. стійкість, коли здійснювані функції д-ви під впливом різноманітних факторів не виходять за свої межі; функц. стійкість розкривається у спрямованості д-ви на втілення та реалізацію держ. ідеалів як складових А. д.; 3) динамічна стійкість як доцільне, без істотних збоїв, поліпшення функцій і структури д-ви, це її стійкість, що відповідає образу, який базується на держ. ідеалах та оформлений у держ. ін-тах. Таким чином, стійкість д-ви є параметром усіх трьох осн. складових А. д., за рахунок чого вона є, поряд із людиновимірністю, основоположною цінніс. характеристикою д-ви. Орієнтація А. д. на ці два параметри дозволяє констатувати цінніс. статус д-ви у сусп-ві.

Ключовим фактором забезпечення стійкості д-ви є перехід від інституц. типу її легітимації до комунікат (Ю. *Габбермас*). Якщо інституц. сфера д-ви є принципово знеособленою, то її комунікат. зв'язки, наповнені діяльністю конкр. осіб з їхніми мотивами, ресурсами й каналами передачі інформації, гранично персоналізовані та опрідечені. Звідси напрям і характер діяльності держ. органів задається не стільки офіц. цілями та обсягом ресурсів, скільки здатністю людей до підтримки профес.

контактів. Формування А. д. та забезпечення її стійкості напряму залежать від того, наскільки відкритою і доступною в комунікат. сенсі є д-ва. Образ д-ви інформ. доби визначає осн. цінностями не ін-ти, а саме комунікат. структури. Д-ва більше не асоціюється із системою органів, але дедалі частіше розуміється як інструмент соц. комунікації з найбільш важливих соц. проблем. Тому акцент на меритократії та відкритості як держ. ідеалах, що протиставлені бюрократії та закритому механізму ухвалення рішень, поступово витісняють усталені характеристики д-ви як соц. цінності.

Лит.: Мамут Л. С. Государство в ценностном измерении. М., 1998; Оборотов Ю. Н. Содержание аксиосферы государства // Актуальні проблеми держави і права, 2008, вип. 40; Жуков В. Н. Государство как ценность // Государство и право, 2009, № 9; Оніщенко Н. М. Аксиосфера сучасної держави та сприйняття права в суспільстві: проблеми теорії // Проблеми філософії права, 2009, т. VI–VII; Оборотов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрям сучасного правознавства // Право України, 2010, № 1.

Ю. М. Оборотов, К. В. Горобець.

АКСІОСФЕРА ПРАВА (від грец. *αξια* – цінність і *σφαῖρα* – сфера) – система цінніс. складових прав. реальності, що виражають ейдетичний та соціокульт. зміст права. На відміну від ін. аксіол. характеристик права, які здебільшого застосовуються для встановлення форм. відповідності прав. норм більш заг. ідеям та принципам (напр., категоричний імператив І. *Канта* чи система вимог до права, розроблена

Л. Фуллером, яка також апелює до аксіол. проблематики), А. п. становить змістовий (матер.) аспект аксіол. характеристики права.

Поняття «аксіосфера права» розвивається у руслі конструкт. аксіології, постулатами якої є: 1) відмова від визнання вічних та незмінних цінностей; 2) націленість сусп. розвитку на їх раціоналізацію шляхом формування відповідних ін-тів та моделей мислення. А. п. використовується поряд із поняттями аксіосфери культури, аксіосфери релігії тощо. Специфіка А. п. порівняно з ін. підходами до цінніс. характеристики права виражена в структ. сприйнятті цінностей та їх відносно автономному існуванні як окр. сфери прав. реальності.

Поняття «аксіосфера права» уперше було вжите А. М. Бабенком (2002) при характеристиці двох осн. систем прав. цінностей, що суперечать одна одній. З одного боку, це А. п., в якій виражено пріоритет прав. цінностей рівності, держ. влади, зрівняльної справедливості, а з другого – пріоритет цінностей свободи, конкуренції, індив. прав і свобод. Обидві групи цінностей, будучи сповненими цінніс.-прав. змістом, виступають мотивом прав. поведінки і визначають характер прав. життя соціуму. Становлення поняття «аксіосфера права» пов'язане з прагненням розширити межі аксіол. характеристики права, які встановилися під час дискусії прихильників юснатураліст. та позитивіст. типів праворозуміння. Якщо для класич. прав. аксіології ключовими є питання цінніс. виправдання права, обов'язковості чи необов'язковості втілення в ньому морал. цінностей, розробки системи цінніс.

властивостей права (визначеність, передбачуваність, відносна стабільність, ефективність тощо), то при розгляді проблематики А. п. акценти зміщуються на змістові характеристики прав. реальності. У понятті «аксіосфера права» виражено систему цінностей, які іманентно властиві праву (прав. цінності), та які визначають змістове наповнення прав. системи, зумовлюючи її соціокульт. специфіку (цінності права).

При характеристиці А. п. принципозим є розрізнення 2-х типів цінностей, що існують у прав. реальності: прав. цінностей та цінностей права. Прав. цінності є ейдетичними, тобто це феномени, що визначають зміст, мету та сутність права, лежать в його основі та виступають засобами пояснення прав. реальності. Їх специфіка визначається тим, що прав. цінності існують винятково як складові прав. реальності і поза правом реалізовуватися не можуть. До їх числа належать: суб'єктивні права, юрид. обов'язки, правосуддя, правопорядок, прав. норма тощо. За поширеною класифікацією цінностей, відповідно до якої виділяються цінності-цілі та цінності-засоби, прав. цінності у більшості випадків є цінностями-засобами, оскільки вони відіграють функц. роль у прав. системі. Втрата прав. системою орієнтації на прав. цінності, як правило, призводить до сваволі та перетворення права на інструмент насилля (потестарне право у типології В. О. Четверніна).

Як складові А. п. прав. цінності утворюють центровану систему, тобто в центр А. п. ставиться певна прав. цінність. Центрованість А. п. навколо однієї або ін. прав. цінності залежить на-

самперед від використовуваного типу праворозуміння. Це зумовлює розгляд прав. цінностей не лише як елементів прав. реальності, а й як інструментів прав. пізнання, у зв'язку з чим актуалізується використання аксіол. підходу в юриспруденції. А. п., розглянута з позицій позитивіст. типу праворозуміння, постає як центрована навколо такої прав. цінності, як прав. норма (у деяких інтерпретаціях – прав. нормативність у цілому), що визначає її місце в ієрархії прав. реальності (Г. Кельзен). Юснатураліст. доктрина, як правило, схильна центрувати А. п. навколо ідеї справедливості, яка виконує функцію інтеграції морал. та прав. свідомості. Ін. можливий варіант центрування А. п. в юснатуралізмі – апеляція до цінності свободи як основопол. ідеї, що зумовлює розвиток права (В. С. Нерсесянц). Соціол. тип праворозуміння схильний розглядати А. п. під прагматичним кутом зору ефективності конкр. прав. системи. У зв'язку з цим особливої ваги набуває цінність правосуддя (О. В. Холмс мол., Є. Ерліх). Інтегральний тип праворозуміння, як правило, наполягає на інтeрсуб'єктивних характеристиках А. п., що веде до висновку про дискурсивність центрування А. п. Отже, центром А. п. можуть виступати різні прав. цінності, залежно від актуального стану прав. системи. Дискурсивна природа прав. цінностей зумовлює їх проблематизацію. Чим активніший дискурс породжує та чи ін. прав. цінність, тим вищ. статус вона отримує. Так, європ. дискурс прав людини зумовив формування зах. моделі А. п., центрованої навколо ідеї прав людини та пов'язаних із ними прав. ін-тів.

Другий тип цінностей, що входять до змісту А. п., – це цінності права. Вони виступають як природ. та сусп. блага, що захищаються та забезпечуються правом унаслідок їх значущості й корисності для людини та сусп.ва. Якщо прав. цінності виступають цінностями-засобами, до цінності права є цінностями-цілями. Це зумовлено тим, що цінності права утворюють ту сферу корисного, доцільного та потрібного, на яку спрямовано прав. вплив. На відміну від прав. цінностей, інтерпретація яких пов'язана із самим існуванням права та специфікою прав. мислення, цінності права існують і за межами права, входячи до загальносоц., культ. та цивілізац. контексту функціонування конкр. прав. системи. Звідси цінності права іноді іменують соціокульт. (А. В. Поляков). Коло цінностей права є набагато ширшим за коло прав. цінностей, що зумовлено особливостями різних прав. систем. До їх числа належать: життя, здоров'я, честь, гідність, власність, рівність, пропорційність тощо. Цінності права завжди утворюють ієрархію, яка пов'язана з їх нерозмірністю. Деякі цінності права завжди є найбільш важливими, тоді як ієрархічна позиція ін. може бути мінливою. Звідси – поєднання у сучасній юриспруденції гуманіст. та нормат. критеріїв до ієрархії цінностей права, які зумовлюють комплексний характер А. п. Відповідно до гуманіст. критерію, різновидом якого є потребовий підхід до права (П. М. Рабінович), ієрархія цінностей права має базуватися на уявленнях про людину, її життя та добробут як найвищу соц. цінність. Відповідно прав. ін-ти та уся система прав. впливу має бути спрямована на гаран-

тування і забезпечення людиновимірного характеру сусп. розвитку. Гідність людини, її свобода, власність, рівноправ'я тощо стають визначальними за такого підходу.

Нормат. критерій ієрархії цінностей права у демократ. прав. системах базується на гуманіст. підході, доповнюючи та уточнюючи його, зміст якого виражається в тому, що право з різною інтенсивністю захищає різні цінності, використовуючи для цього неоднорідні прав. засоби та механізми. Чим більш важливою є цінність, тим більш інтенсивними є прав. засоби, що використовуються для її забезпечення. Тому ті цінності права, які знаходяться на вершині ієрархії, захищаються за допомогою механізму крим. відповідальності, менш важливі цінності можуть гарантуватися та забезпечуватися диспозитивними прав. засобами. Особливої ваги при цьому набувають принципи права, адже їх зміст визначається саме визнаннями у прав. системі цінностями. Відповідно пошук балансу між принципами права у правозастосуванні (Р. Дворкін, Р. Алексі) пов'язаний із нормат. ієрархією цінностей, яка впливає із прав. системи.

Зв'язок А. п. із нормат. складовою прав. реальності виражено в проблемі меж прав. регулювання. Висловлюється ідея (Ю. М. Оборотов), що А. п. виступає сферою ненормат. прав. регулювання, яке в цілому є більш гнучким та ефект. порівняно з нормат. Регулювання за допомогою цінностей, що містяться в А. п., дозволяє подолати антиномію між індивід. та нормат., яка виникає унаслідок індивідуалізації сусп.-ва. Відповідно до такого підходу А. п. висту-

пає у вигляді системи готових формул прав. поведінки людини, що орієнтують її на цілісність у сприйнятті прав. реальності. У нормат. вимірі прав. цінності та цінності права існують, як правило, у формі принципів, однак деякі цінності можуть не набувати безпосереднього нормат. вираження, існуючи як складні доктрин. та практ. комплекси (напр., конституціоналізм).

А. п. належить до числа соц. аксіосфер, що зумовлює її взаємодію з ін. типами соц. цінностей. Процес такої взаємодії має назву філіації цінностей та виражається у привнесенні та подальшій інституціоналізації цінностей у праві. Механізм філіації цінностей у праві відрізняється залежно від їх типу. Філіація цінностей права має, як правило, дискурсивний характер. Привнесення цінностей до нормат. структури права у цьому випадку зумовлене її проблематизацією та пошуком форм і шляхів їх закріплення й прав. забезпечення. Зміна умов сусп. життя, що актуалізує ті цінності, які раніше не поділялися широкими масами, є осн. фактором філіації цінностей права. У контексті філіації цінностей права виявляється взаємодія права з ін. сферами соц. життя, насамперед із політикою, оскільки часто зміна структури А. п. залежить від того, яка політ. програма реалізується в сусп.-ві. Соціокульт., політ., істор. та ін. фактори впливають на зміст А. п. таким чином, що одні цінності входять до процесу філіації, а ін. – виносяться за його межі, втрачаючи актуальність для прав. системи та маргіналізуючись.

Філіація прав. цінностей є більш складним і глибоким процесом, що відповідає статусу цих компонентів А. п.

Характерним для філіації прав. цінностей є те, що вона відображає структ. зміни прав. системи, її комплексну перебудову, визначає рух прав. життя сусп-ва. Важливим є зв'язок філіації прав. цінностей із акультурацією, декультурацією, апроксимаційними та глобалізаційними процесами, адже зазвичай саме ці фактори стають визначальними, коли йдеться про розвиток прав. системи. Філіація прав. цінностей полягає, по-перше, в тому, що в рамках однієї прав. системи відбувається визнання ін. прав. системи, а отже, несхожість їх цінніс. підвалин; по-друге, філіація прав. цінностей передбачає універсальний характер фундам. прав. ідей без заперечення плюралізму їх можливих інтерпретацій; по-третє, прав. цінності мають визнаватися як такі, що існують у символічній формі дій, текстів, артефактів тощо, а інтерпретація значень такої символіки є процесом, часто недосяжним з позицій ін. прав. культури. Отже, філіація прав. цінностей як фактор розвитку А. п. – це механізм визнання прав. цінностей, сформованих ін. прав. культурою. Орієнтація на певний тип А. п. визначає цивілізаційну належність прав. системи.

Лит.: Рабинович П. Социалистическое право как ценность. Л., 1985; Бабенко А. Н. Правовые ценности и освоение их личностью. М., 2002; Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права). О., 2002; Горобец К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс. О., 2013.

К. В. Горобець.

АЛÉКСІ Роберт (Robert Alexy; 9 верес. 1945, Ольденбург, Німеччина) – нім. юрист і філософ права, який працює у сфері теорії юрид. аргументації, філософії прав людини та конст. права, онтології права, представляє дискурсивну філософію права – одну з найвпливовіших версій сучасного неопозитивіст. праворозуміння.

Внесок А. у сучасну філософію права представлений насамперед трьома фундам. моногр.: «Теорія юридичної аргументації» («Theorie der uristischen Argumentation», 1978), «Теорія основних прав» («Theorie der Grundrechte», 1985), «Поняття та дійсність права» («Begriff und Geltung des Rechts», 1992), а також численними статтями, опублік. багатьма мовами, в т. ч. укр. Виявом особливого визнання внеску А. у сучасну прав. філософію є вихід книги «Право, права і дискурс. Правова філософія Роберта Алексі», підготовленої за матеріалами проведеного 2004 на базі Ун-ту Королеви (Белфаст) спец. семінару з дискурсивної теорії.

Вивчав право і філософію у Геттінгенському ун-ті. У 1978 А. опублікував дис. під назвою «Теорія юридичної аргументації», у 1985 – габілітаційну працю «Теорія основоположних прав»; обидві написані під керівництвом проф. Р. Драєра. 1986 очолив каф. філософії права Ун-ту Христіана Альбрехта (м. Кіль, Німеччина). З 1994 по 1998 очолював нім. від-ня Міжнар. асоціації філософії права і соц. філософії (IVR), протягом 2003–11 був членом викон. комітету IVR. З 2002 – дійсний член АН у Геттінгені. Почесний д-р 14 ун-тів світу. У 2010 нагородже-

ний Хрестом 1-го ступеня Ордена «За заслуги перед Федеративною Республікою Німеччина».

А. розробив ретельно продуману і змістовно вивірену систему прав. філософії, витoki якої сягають І. *Канта* і яку він називає «інституціоналізацією розуму», маючи на увазі розум практ. На перший погляд його праворозуміння являє собою поєднання позитивіст. нормативізму Г. *Кельзена* і юснатуралізму Г. *Радбруха*. Однак це не механічне поєднання. А. прагне вийти за межі опозиції юрид. позитивізму і теорії природ. права, пропонуючи формулу дуальності права як єдності його реального та ідеального вимірів та ідентифікуючи свою позицію як неопозитивістську.

Гол. мотив філософії права А. – «інституціоналізація розуму» як поєднання реального та ідеального вимірів права в ін-тах ліберальної демократії – послідовно розгортається у 3-х складових його філософ.-прав. системи: теорії юрид. аргументації, теорії конст. прав і неопозитивіст. концепції права, які розкриті у 3-х гол. книгах філософа. Виходячи з неопозитивіст. праворозуміння, яке буде повною мірою експліковане лише у третій книзі А., він починає із з'ясування природи самого юрид. мислення, яка розкривається у теорії юрид. аргументації.

«Теорія юридичної аргументації» присвячена ключовому питанню аналіт. філософії права – чи може, і якою мірою, прав. мислення бути об'єктивним і рац. А. формулює тезу особливого випадку: прав. дискурс є особливим випадком заг. практ. дискурсу, специфіка якого полягає в інституц.

і офіц. характері. Проте існують випадки, коли неможливо вирішити справу тільки на основі офіц. джерел: намір законодавця може бути неясним, мова закону нечіткою, можуть існувати колізії між нормами, а прецедент може бути скасований. Тоді прав. мислення спирається на неофіц. аргументи, які впливають із заг. практ. дискурсу.

При цьому А. спростовує ідею про те, що практ. дискурс позбавлений раціональності, об'єктивності та правильності. На думку філософа, дискурсивно-теорет. правильність ґрунтується на процедурній теорії практ. дискурсу, відповідно до якої висловлювання є правильним, якщо воно може бути результатом рац. дискурсу. Поняття ж останнього автор ґрунтує на 26 правилах і формах, залежно від дотримання яких висновок може бути або дискурсивно необхідним, або дискурсивно неможливим, або дискурсивно можливим. Таким чином, з одного боку, у правилах і формах визначаються умови раціональності у праві, а з другого – той факт, що прав. дискурс не завжди дає єдино правильної відповіді, дозволяє продемонструвати водночас межі дискурсивної раціональності у праві.

Аналіз дискурсивної раціональності у праві доповнюється тезою про те, що будь-яке прав. судження завжди претендує на правильність, що включає

Р. Алексі